

SE PÅ HISTORIEN

Magnussen, Anne, Kirstine Sinclair og Casper Sylvest (red.):

Visuel historie: tilgange og eksempler

Syddansk Universitetsforlag 2018, 358 s.

Kan historikere finde ud af at analysere billeder? Eller skal vi også fremover overlade det i kunsthistorikernes trygge hænder og fortsat blot lade billederne illustrere vores skriftligt baserede fremstillinger? Efter halvandet år i et ph.d.-projekt om politik og guldalderkunst er det blevet endnu tydeligere for mig, hvordan vi som historikere ofte kommer til at behandle visuelt materiale stedmoderligt og på en måde, som vi aldrig ville behandle de skriftlige kilder. I den kunsthistoriske litteratur, jeg arbejder med, har jeg ind i mellem undret mig over manglen på sammenhæng mellem de analyserede billeder og det skriftlige kildemateriale, der er blevet brugt til at 'illustrere' billedanalysen. Den snigende irritation over den kunsthistoriske mangel på kildekritik blev dog til røde kinder, da jeg indså, at vi historikere ikke altid er meget bedre selv. Jeg bladrede igennem en bog, skrevet af en god historiker-kollega, og fik bekræftet, at bogens illustrationer udelukkende fungerede som netop det – illustrationer. På trods af billedernes interessante visuelle kvaliteter, blev illustrationerne ikke inddraget i brødteksten. Hvor anekdotisk dette end er, peger opdagelsen på den tendens i historiske fremstillinger, som antologien *Visuel historie: tilgange og eksempler* adresserer. Redaktørerne Anne Magnussen, Kirstine Sinclair og Casper Sylvest, der alle kommer fra Institut for Historie på Syddansk Universitet, peger fra indledningens første linjer på samme tendens: Illustrationer reproduceres ofte ukritisk og uden forbehold, og selvom de benyttes som illustrerende eksempler, forbigås de som regel fuldstændigt i analysen. Men det er måske slut nu?

KILDEN SOM ILLUSTRATION

Med Reine Rydén's formulering "använder [historikere] oftast bilder som medel för att förklara ett historiskt sammenhang medan konstvetarere vill använda det historiska sammenhänget förr at förstå bilderna bättre".¹ Det er ikke forkert at gøre hverken det ene eller det andet, men et udtryk for fagtraditioner, der dog med fordel kan udvikles og komme i tættere dialog med hinanden. I min egen forskning arbejder jeg bl.a. med at knytte guldalderkunstnernes breve sammen med deres kunstværker, og min nivellering af de to kildetyper har øget min forståelse af kunstnernes samfundsmæssige position. Kunstværket har trods alt været en meget væsentlig udtryks- og kommunikationsform for en lang række

1 Ryden: 'Hur skall vi använda bilder', 491.

indflydelsesrige personer gennem tiden, både for kunstner og køber.² Jeg deler således min indledende iagttagelse med redaktørerne og med Rydén.

På den baggrund kan man overveje, om den visuelle historie udgør et selvstændigt fagfelt, eller om det visuelle kildemateriale uproblematisk kan placeres i en funktionel arkivkasse og behandles med det samme funktionelle kildebegreb, der også løser andre svære opgaver. Vi er vant til at håndtere konstruktioner, og eksempelvis diskussionen om brug af sagaer som kildemateriale (jf. *Historisk Tidsskrift* årg. 113, hft. 1 og 2) har hjulpet os til bedre at kunne håndtere fiktive elementer. Som en historiker, der arbejder med visuelt materiale, er min erfaring dog alligevel, at værktøjerne hurtigt slipper op. Hvordan forholder man sig til æstetik og kunst? Hvordan arbejder man med reception? Hvordan kobler man et billede sammen med en skriftlig kilde? Hvad stiller vi op med symboler og andre abstrakte indlejringer? Arbejdet med visuel historie kræver, at man rent faktisk ser og undersøger den konkrete visuelle kilde. Den nye dansksprogede antologi præsenterer historikeren for redskaber til at trække billederne helt ind i analysen frem for at efterlade dem til pynt. Visuel historie er grundlæggende en vanlig historisk undersøgelse, men med billeder eller andre ikke-skriftlige genstande som kilder i stedet for skriftlige dokumenter. Kernen i feltet er således historie, men visuel historie er utvivlsomt også et krydsfelt, der uundværligt informeres af bl.a. kunsthistorie, visuel kultur og materiel kultur. Det er således væsentligt at understrege, at visuel historie – også som det præsenteres i antologien her – ikke bare er kunsthistorie udført af historikere. De visuelle kilder vil i mange tilfælde have en tilknytning til kunsthistorien eller den visuelle kultur, men interessen i værkerne er forskellige, og billederne er således en ligeså legitim kilde for faghistorikeren. Efter opfordring fra Dansk Historisk Fællesforening (nu Dansk Historisk Fællesråd) udgav historikeren Povl Eller den lille håndbog *Historisk Ikonografi* i 1964, da man dengang angiveligt "savner en brugbar første indførelse i emnet, som i øvrigt i forvejen er yderst sparsomt behandlet på dansk, ja i det hele taget".³ Ellers interessante betragtninger satte dog ikke umiddelbart varige spor i alle universiteternes metodeundervisning, og de seneste 20 år har den faghistoriske debat om, hvordan billeder kan anvendes som kildemateriale kun været sporadisk i Norden (og primært i Sverige).⁴ For billedanalytisk inspiration læner flere af disse historikere (inkl. Eller) sig op af kunsthistorikeren Erwin Panofskys ikonografiske tolkningsværktøjer, men med blik for, at historikeren ikke skal overtage disse, snarere lade dem inspirere en selvstændig metodeudvikling.⁵ Hos skribenterne i *Visuel historie: tilgange og eksempler* ses der især til W.J.T. Mit-

2 Schmidt: "At abstrahere fra statuens reale indhold", 89-113.

3 Eller: *Historisk Ikonografi*, forord.

4 Se f.eks. Andersson, Berggren og Zander (red.): *Mer än tusen ord*; Liepe: 'Konst som historisk källmaterial?'; Danbolt, Laugerud og Liepe (red.): *Tegn, symbol og tolkning*; Blomberg: 'Sätt at se', Ryden: 'Hur skall vi använda bilder?'.

5 Panofsky: *Studies in Iconology*.

chell – et andet stort navn i kunsthistorien – for inspiration.⁶ I dette nyere arbejde er der en særlig interesse for billedets performative og animerende egenskaber, som Mitchell kan hjælpe med at beskrive.

Internationalt har Peter Burke båret billederne med sig ind i det historiske arbejde som en del af *new cultural history*-bølgen og har med bogen *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence* (2001) i høj grad været med til at sætte rammerne for nyere (kultur)historikers brug af billeder.⁷ Burke peger selv på Francis Haskells *History and its Images* (1993) og antologien *Art and History: Images and their Meanings* (1988) som forgangsværker, men Burke beskriver derudover en oplevelse af stilstand og af at se frem til, at en ny generation af historikere – stærkt påvirkede af digitale visualiseringer – kaster sig over fortiden.⁸ Ivan Gaskell introducerer i kapitlet *Visual History* til de overordnede overvejelser historikeren må gøre sig i arbejdet med det visuelle materiale, til nødvendigheden af tværfaglige perspektiver og til de væsentlige indsigter historikeren også kan tilbyde billedmaterialet.⁹ Historikeren Ludmilla Jordanova går i stedet mere praktisk til værks i *The Look of the Past. Visual and Material Evidence in Historical Practice* (2012) med undervisningsrettede eksempler på, hvordan man konkret kan gribe arbejdet an.¹⁰ Det samme princip gør sig gældende for *Visual Methodologies. An Introduction to Researching with Visual Materials* (2016) af kulturgeografen Gillian Rose, der anvendes som metodisk udgangspunkt for redaktørerne af *Visuel Historie: tilgange og eksempler*.¹¹

Visuel Historie: tilgange og eksempler består af en indledning, forfattet af de tre redaktører; tre kortere introduktioner til de valgte tematiseringer: 'Billeder og tekst', 'Billeder og fortællinger' og 'Billeder som symboler og ikoner' (formentlig også af redaktørerne), samt 16 artikler, fordelt på temaerne, hvor en række historikere (primært fra Institut for Historie på Syddansk Universitet) udlægger deres arbejde med visuelle kilder. Ifølge indledningen er formålet med bogen at introducere feltet visuel historie til studerende og faghistorikere og at præsentere tilknyttede metodiske udfordringer og refleksioner, da et sådan værk mangler på dansk.¹² Formålsparagraffen ligner således til forveksling den, Eller fremsatte i 1964. "I forhold til bogens overordnede tema håber vi at have vist, at visuelle kilder ikke blot er 'vedhæng' til tekster, men i sig selv producerer mening [...] Hvorvidt kontekst eller motiv skal betones mere eller mindre, er i vores øjne et spørgs-

6 Mitchell: *Picture Theory*; Mitchell: *What do Pictures Want?*

7 Burke: *Eyewitnessing*.

8 Burke: *Eyewitnessing*, 9-13; Haskell: *History and its Images*; Rotberg og Rabb (red.): *Studies in Interdisciplinary History*.

9 Gaskell: 'Visual History'.

10 Jordanova: *The look of the past*.

11 Rose: *Visual Methodologies*.

12 Magnussen, Sinclair og Sylvest (red.): *Visuel Historie*, 11.

mål om problemstilling”.¹³ Således afslutter Lone Kølle Martinsen og Gertrud Oelsner deres bidrag, og det opsummerer også den samlede antologi fint og ram-mende. Bogen er velkomponeret, de mange bidrag er tydeligt relevante for det overordnede tema, og de introducerende metodeafsnit vil formentlig falde på et tørt sted i universiteternes metodeundervisning (og måske, i kondenseret og for-midlet form, også i gymnasieundervisning).

HVAD ER EN VISUEL KILDE?

I indledningen definerer redaktørerne genstandsfeltet således: “‘Visuel’ betyder ‘synlig’, og med ‘visualitet’ og ‘visuelle udtryk’ mener vi billedlige udtryk, hvis indhold eller budskab ikke formidles (udelukkende) af ord, men med figurer, sym-boler og levende eller stillestående billeder af enhver art”.¹⁴ De enkelte forfatteres valg af kilder understreger, at kategoriseringen er meget rummelig. Film, bogillu-strationer, fotografier, segl, mosaikker, land- og postkort for blot at nævne et ud-valg. Set fra næsetippen af denne guldalderforsker savner antologien dog et kri-tisk perspektiv på begrebet ‘kunst’ – meget groft forstået som arbejde udført af uddannede kunstnere med henblik på udsmykning – og et konkret eksempel på tilgange til denne type visuelle kilder. Særligt i betragtning af, hvor meget ældre billedkunst, der fungerer som den type af passive illustrationer, som bogen øn-sker at operationalisere. Er det, fordi kunsthistorikeren stadig hersker over den-ne visuelle kategori? Uanset er det påfaldende, at netop den ældre ikke-religiøse billedkunst ikke rigtigt er repræsenteret i det ellers meget alsidige sortiment af visuelt materiale.¹⁵

Kildens kontekst udgør det overvejende fokus i bestræbelserne på at arbejde med det visuelle materiale, hvilket hænger fint sammen med den tilgang Gillian Rose præsenterer i sin håndbog om *Visual Methodologies*.¹⁶ At kontekstualisering er væsentligt virker nok åbenlyst for en historiker, men det er fint at eksplicitere, når man arbejder med materiale, der også ‘tilhører’ andre discipliner som f.eks. kunsthistorie og arkæologi, der har en lidt anden tradition for mere genstandsnæ-re undersøgelser og spørgsmål. At kontekst er et gennemgående kodeord betyder også, at alle de enkelte bidrag forholder sig til både den konkrete visuelle kilde, de arbejder med, og til den mere overordnede genstandstype som kilden tilhører. Bidragene fungerer således også i mange tilfælde som en kort introduktion til et

13 Martinsen og Oelsner: ‘Nationalsymbol med gren og gevær’, 282-283

14 Magnussen, Sinclair og Sylvest (red.): *Visuel Historie*, 12.

15 Kilderepræsentanter fra det typisk kunsthistoriske revir finder vi dog i form af Jane Hjarl Petersens antikke skulpturgruppe og et udpluk af dansk 1800-tals kunst brugt som histo-riebogsillustrationer i Lone Kølle Martinsen og Gertrud Oelsners fælles bidrag, mens Jannie Uhre Ejstrud også kort reflekterer over musealiseringsprocesser. Derudover fylder overve-jelser over kildens institutionalisering eller overlevering dog ikke noget særligt hos forfat-terne.

16 Rose: *Visual Methodologies*, xxi-xxiii.

genstandsfelt. Ud over kildens egen kontekst spiller konteksten for det stillede spørgsmål naturligvis også en rolle, som historikeren bør være opmærksom på. Hvilke forventninger har vi til de medier, der omgiver os, og som vi måske ubevidst har vænnet os til at navigere efter? Det er fristende at betragte et fotografi eller en mobilvideo som et konkret uddrag af virkeligheden, eller et historiemaleri som mere sandt end et opdigtet kunstværk. På s. 13-14 anholder redaktørerne derfor med rette den autenticitetsforventning, der er forbundet med fotografi- et som medie. Denne autenticitetsforventning genkendes nemlig også i den opfattelse af historiemaleriet (nærmere bestemt Constantin Hansens maleri af Den Grundlovgivende Rigsforsamling), som historikeren Otto Andrup måtte anholde i 1945.¹⁷ I den anden retning, kan opmærksomheden forskydes til mobilvideoer, der deles på sociale medier. Men der er ikke – hverken for fotografiet, historiemaleriet eller videoen – tale om ubehandlede sandheder, alene fordi mediet eller genren repræsenterer en forventet indlejret præmis om autenticitet. Redaktørerne peger her fint på, at enhver visuel kilde er en konstruktion, og at kilden derfor ikke i den henseende adskiller sig væsentligt fra sine skriftlige slægtninge.

Redaktørernes overordnede Gillian Rose-inspirerede metodiske kildelæsning er præsenteret i et skema på s. 16. Fedt, så er det jo lige til at kaste sig over! tænkte jeg. Det understreges dog i den omkringstående tekst, at skemaet ikke nødvendigvis skal 'gennemføres', og at der som regel vil være en del springen rundt og fravalg – men at modellen "kan minde historikeren om de forhold, en udførlig undersøgelse kunne indeholde, og være behjælpelig med at begrunde de fravalg, der næsten altid er nødvendige".¹⁸ Jeg spekulerer på, om skema-formatet forstyrrer mere end det gavner, men af hensyn til bogens anvendelighed som undervisningsmateriale er det sikkert ganske nyttigt. På side 19-29 eksemplificeres skemaet, og der præsenteres bud på svar til alle skemaets felter. Skemaet mangler dog et helt åbenlyst spørgsmål: hvad viser kilden? Arbejdsspørgsmålene er så fokuserede på at kontekstualisere kilden, at der faktisk ikke bliver bedt om en konkret motivbeskrivelse. Analyseeksemplet i indledningen afslører da også, at der ikke bliver spurgt til en konkret beskrivelse af det valgte fotografi, og den ultrakorte beskrivelse af motivet på fotografiet (figur 0.2, s. 20; fotografiet pryder også bogens for- og bagside) beretter således, at motivet viser "en opstilling af en familie, der sidder i en dagligstue; far læser avis, mor broderer, og datteren læser".¹⁹ Den lille pige sidder ganske vist med en opslået bog foran sig, men hun ser tomt frem for sig på et punkt ved siden af fotografen og ikke ned i bogen. Ser man rent faktisk på billedet, er beskrivelsen, den eneste beskrivelse vi får af billedet, således ikke korrekt. I arbejdet med visuelt materiale er det naturligvis ikke ligegyldigt at være pertentlig med sin motivbeskrivelse (hvilket forfatterne til

17 Andrup, Ilsøe og Nørlund: *Danmarks Historie i Billeder*, xxvii-xxix.

18 Magnussen, Sinclair og Sylvest (red.): *Visuel Historie*, 15.

19 Magnussen, Sinclair og Sylvest (red.): *Visuel Historie*, 20.

de enkelte bidrag da også er). Har man behov for at få denne pointe yderligere cementeret, gør Povl Eller det overbevisende i *Historisk Ikonografi*.²⁰

En række af forfatterne forholder sig indledningsvist eksplicit til, hvilke dele af det præsenterede analyseskema, de trækker på i deres undersøgelse. Andre forfattere laver ingen kobling til redaktørernes overordnede indledning, men præsenterer på anden vis deres metodiske værktøjer. Desværre tilbyder ingen af forfatterne deres egne refleksioner over de indledningsvist introducerede værktøjer. Med tanke på det noget forskelligartede kildemateriale havde det ellers været interessant at læse forfatternes egne vurderinger af, om redaktørernes valg af metode også har vist sig brugbar for den type visuelle kilder, han/hun konkret har arbejdet med. Der reflekteres heller ikke over – hverken af forfattere eller redaktører – hvorvidt det Gillian Rose-inspirerede skema egentlig giver mening som analyseværktøj, når man kun arbejder med et udsnit af skemaets kategorier og ikke med dem alle sammen (bortset fra eksemplet i indledningen og Anne Magnussens bidrag, der gennemgår hele skemaet). I de konkrete bidrag er det dog tydeligt, at det bevidste valg af analytisk fokus, med udgangspunkt i enkelte dele af skemaets kategorier, fungerer ganske fint i praksis. Fra et metodisk synspunkt havde det dog alligevel været gavnligt med en mere eksplicit deklarerende af valget af analytisk position for bedre at kunne forstå den enkelte kildetyperes muligheder og udfordringer.

HJÆLPEDISCIPLINER OG TVÆRFAGLIGE PERSPEKTIVER

Bogens praktiske anvendelighed kunne måske styrkes med en tydeligere markering af de hjælpediscipliner eller øvrige fagfelter, der er afgørende for at bygge en tilstrækkelig visuel analyse. Det anføres, at undersøgeren må søge viden om eksempelvis teknologisk udvikling, men ikke hvor denne viden kan hentes. I artiklerne introducerer forfatterne de mange discipliner, der har assisteret dem i kildelæsningen, og det er helt tydeligt, at denne tværfaglige opmærksomhed på f.eks. religionsvidenskab, kunsthistorie, kartografi, heraldik, mediefag og fotografistudier er uundværlig for at kunne analysere de visuelle kilder på deres egne præmisser. De valgte kilders materialitet behandles af gode grunde ikke indgående, da det ikke er bogens emne. Flere af de valgte kilder, som f.eks. segl, mosaikker, skulpturer og bøger, repræsenterer imidlertid også en materialitet, som det er svært at ignorere i den konkrete analyse. Den materielle vending ligger således ligefor som et perspektiv, der kan bidrage med yderligere indsigter til de visuelle kilder, hvis man som læser kaster sig ind i dette felt. Sammen med Divya P. Tolia-Kelly har Gillian Rose da også selv introduceret til koblingen mellem det visuelle og det materielle og peget på de analytiske muligheder, der opstår i kombinationen mellem disse to teoretiske vendinger.²¹ Det samme gør Ludmilla

20 Eller: *Historisk Ikonografi*, 20-25.

21 Rose og Tolia-Kelly: *Visuality/Materiality*.

Jordanova, der behandler visuelle og materielle kilder ligeværdigt i *The Look of the Past*.²²

Bogen *Visuel Historie: tilgange og eksempler* bidrager således til at anerkende, at historikerens arbejdsmark med fordel kan bestå af andet end skriftlige dokumenter. Indledningen savner at gøre mere ud af den konkrete billedlæsning, men i kombination med artiklernes konkrete analyser kommer bogens samlede budskab om arbejdet med visuelt kildemateriale tydeligt frem. Der er tydeligvis lagt stor vægt på at gøre bogen let tilgængelig og praktisk anvendelig for dem, der ønsker at kaste sig over dette felt. Både indledningen og de enkelte bidrag er vel-skrevne og samlet vil de forhåbentligt inspirere historikere på alle niveauer (for den er ikke kun en undervisningsbog) til at kaste sig over det forskelligartede kildemateriale, der kan puttes i den funktionelle arkivkasse.

LITTERATUR

- Andersson, Lars M., Lars Berggren og Ulf Zander (red.): *Mer än tusen ord. Bilen och de historiske vetenskaparna*, Lund: Nordic Academic Press, 2001.
- Andrup, Otto, Peter Ilsøe og Poul Nørlund: *Danmarks Historie i Billeder – teksthæfte I*, København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1945
- Blomberg, Eva: 'Sått att se', *Historisk Tidskrift* (Sverige) 125 (2), 2005, 263-273.
- Burke, Peter: *Eyewitnessing – The Uses of Images as Historical Evidence*, London: Reaktion Books, 2001.
- Danholt, Gunnar, Henning Laugerud og Lena Liepe (red.): *Tegn, Symbol og tolkning – om forståelse og fortolkning af middelalderens bilder*, København: Museum Tusulanums Forlag, 2003.
- Eller, Povl: *Historisk Ikonografi, D.H.Fs Håndbøger*, København: Dansk Historisk Fællesforening, 1964.
- Gaskell, Ivan: 'Visual History'. I Peter Burke (red.): *New Perspectives on Historical Writing*, 2. udg., Cambridge: Polity Press, 2001, 187-218.
- Haskell, Francis: *History and its images – Art and the interpretation of the past*, New Haven: Yale University Press, 1993.
- Jordanova, Ludmilla: *The Look of the Past: Visual and Material Evidence in Historical Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Liepe, Lena: 'Konst som historisk källmaterial? Om bildens episemologi'. I Carsten Tage Nielsen og Mads Mordhorst (red.): *Fortidens spor, nutidens øjne – kildebegrebet til debat*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag, 2001, 217-243
- Magnussen, Anne, Kirstine Sinclair og Casper Sylvest (red.): *Visuel Historie – tilgange og eksempler*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2018.
- Martinsen, Lone Kølle og Gertrud Oelsner: 'Nationalsymbol med gren og gevær. Den tapre landsoldat i Danmarkshistorier fra 1800-tallet til i dag'. I Anne Magnussen, Kirstine Sinclair og Casper Sylvest (red.): *Visuel Historie – tilgange og eksempler*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2018, 265-287.
- Mitchell, W.J.T.: *Picture Theory*, Chicago: The University of Chicago Press, 1994.
- Mitchell, W.J.T.: *What do pictures want? The lives and loves of images*, Chacago og London: The University of Chicago Press, 2005.
- Panofsky, Erwin: *Studies in iconology*, New York: Oxford University Press, 1939.
- Rose, Gillian og Divya P. Tolia-Kelly: *Visuality/Materiality – Images, Objects and Practices*, Farnham: Ashgate, 2012.

²² Jordanova: *The Look of the Past*.

- Rose, Gillian: *Visual Methodologies – an introduction to Researching with Visual Materials*, 4. udg., London: Sage Publications, 2016.
- Rotberg, Robert og Theodore K. Rabb: *Studies in Interdisciplinary History: Art and History: Images and their Meaning*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Rydén, Reine: *Hur skall vi använda bilder? Ett bidrag till diskussionen om bilder som historiskt källmaterial*, *Historisk Tidskrift* (Sverige) 126 (3), 2006, 491-500.
- Schmidt, Sally Schlosser: "At abstrahere fra statuens reale indhold": Et mikrostudie af H.W. Bissens statue af A.S. Ørsted', *Temp – tidsskrift for historie* 17, 2018, 89-113.

SALLY SCHLOSSER SCHMIDT
PH.D.-STIPENDIAT
INSTITUT FOR KOMMUNIKATION OG KULTUR
AARHUS UNIVERSITET
SSS@CC.AU.DK